

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ДИХОТОМІЯ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ: ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА ЯК ОЗНАКИ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ СОЦІУМУ DICHOTOMY OF LEGAL CONFLICT: LEGAL ACTIVITY AND LEGAL PRACTICE AS FEATURES OF SOCIAL CONFLICTOGENISITY

Олексюк М.М.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Орлов С.Ф.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Дихотомічна природа юридичного конфлікту розкривається у статті крізь призму аналізу особливостей правової діяльності та правової практики як елементів правової системи суспільства. Правова діяльність розглядається як важливий різновид соціальної діяльності, конфліктогенна характеристика якої трактується як особливо очевидна. Підтримується тлумачення правової діяльності як різновиду соціальної активності, спеціально обраної суб'єктами як носіями прав і обов'язків із метою задоволення своїх потреб специфічним духовно-практичним способом. Стверджується, що важливим аспектом дослідження конфліктогенного змісту правової діяльності, виявлення її особливих форм у правовій культурі суспільства є питання понять правової діяльності.

Основний критерій визначення сутності правової діяльності вбачається в рівні професіоналізму її суб'єктів, адже саме професіонали-юристи покликані створювати правові тексти, у яких офіційні еталони правової діяльності обов'язкові. Доводиться значення цього для формування ідеї конфліктогенності правової діяльності в контексті того, що саме професіоналам-юристам як суб'єктивній стороні функціонування та розв'язання конфліктних ситуацій відводиться особлива роль.

Під час аналізу правової діяльності звертається увага не лише на суб'єктивну сторону, але й на особливості формування об'єктивних чинників вирішення конфліктів у межах цього виду діяльності особи в суспільстві.

Важливою складовою частиною правової діяльності виступає юридично-правова практика. Твердження про отождолення понять діяльності та практики у статті пояснюється тим, що під практикою розуміється чуттєво-предметна діяльність людини та суспільства, що спрямовується на той чи інший об'єкт із метою його перетворення для задоволення своїх потреб. Автори статті виходять із тези про те, що поняття практики виступає як похідне від категорії діяльності, адже коли говоримо про практику, то розуміємо певну сукупність дій, що визначають характер діяльності людини та суспільства.

У статті звертається увага на визначення поняття правової практики, яке підкреслює її емпіричний характер і процесуальну цінність.

Ключові слова: конфлікт, дихотомія, правова діяльність, правова практика, конфліктогенність, прaxeологія.

The article emphasizes the dichotomous nature of legal conflict through the prism of analysis of peculiarities of legal activity and practice as the elements of social legal system. Legal activity is observed as an important type of social activity, which conflictogenic characteristics is interpreted as especially obvious. Interpretation of legal activity as a type of social activity, which has been chosen deliberately by subjects of rights and obligations for means of self-fulfilling of needs in specific sacred and practical way, is favored in the article. It is stressed that the issue of the concepts of legal activity is the important aspect in examination of its conflictogenic essence and identification of its peculiar forms in legal culture of society.

The key criteria of the identification of the legal activity's essence is concerned in professionalism of its subjects, because legal professionals should create legal acts, where the official etalons of the legal activity are compulsory. Hence, the importance of given criterion for the means of formation of the idea of the conflictogenicity of legal activity is proven in light of a statement that the legal professionals as the special subjects play the outstanding role in conflicts' resolution. During the analysis of legal activity, it is outlined not only the subjective side of conflicts resolution, but the peculiarities of the formation of objective factors in boundaries of individual activity in society.

Legal practice is the important part of the legal activity. The articles statement about the identification of notion of activity and practice is explained that notion of practice has to be understood as the sensory-subjective personal and society's activity, which effects the particular object with the intention of its transformation for the self-satisfaction of personal needs.

The authors of the article proceed from the thesis that the notion of practice is derivative from notion of activity, because when talking about the practice, it is meant the particular combination of actions, which identify the characteristics of individual and social activity. The notion of the legal practice, which emphasizes its empirical essence and processual value, is pointed out in the article.

Key words: conflict, dichotomy, legal activity, legal practice, conflictogeni city, praxeology.

Постановка проблеми. Становлення сучасного українського суспільства значно актуалізує місце правової системи як важливого засобу регулювання суспільних відносин. Здійснення важливих соціальних реформ неможливе без її удосконалення, формування нових підходів до питань розвитку правової культури. Ці процеси відбуваються в умовах формування та наростання конфліктних ситуацій, що свідчить про конфліктогенність соціуму. Саме тому аналіз важливих складових частин правової системи суспільства, якими є правова діяльність та юридично-правова практика, на часі. Варто зазначити, що це

дає можливість досягнути дихотомічну природу юридичного конфлікту, що сприяє вирішенню конфліктних ситуацій у праві.

Стан дослідження. Питання юридичних конфліктів як елементів правової системи розглядаються в наукових працях Л. Герасіної, М. Панова, О. Марченко, В. Іванова, А. Ішмуратова, С. Бобровник, М. Новікової та інших. Проблеми правової діяльності та юридично-правової практики аналізуються С. Гусаревим, С. Максимовим, В. Баранком і О. Несімком, Ю. Ведерніковим, М. Почтовим, Н. Свиридюк, О. Мінченко, О. Сидоренко й інших.

Мета статті полягає в аналізі феноменів правової діяльності та юридично-правової практики як виявів конфліктогенності соціуму.

Виклад основного матеріалу. Правова діяльність виступає важливим різновидом соціальної діяльності, у межах якої її конфліктогенна характеристика стає особливо очевидною. Варто зазначити, що у вітчизняній науці однозначного визначення даного поняття немає. На нашу думку, варта уваги дефініція, сформульована вітчизняним правознавцем С. Гусаревим, який трактує правову діяльність як «один із видів діяльності, що реалізується суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, унаслідок чого у процесі функціонування суспільних відносин тривають створення права, його розвиток та матеріалізація» [4, с. 80]. Зазвичай у правознавчій літературі зафіксовано спробу виявити сутність правової діяльності людини та суспільства в контексті аналізу особливостей наявної правової системи. Саме такий підхід властивий для висновків вітчизняних учених-правознавців П. Рабіновича, Ю. Тихомирова, О. Скакун, Н. Оніщенко й ін. Вітчизняні правознавці В. Бараняк і О. Несімко вважають, що зміст правової діяльності в кожному конкретному випадку становлять конкретні дії, перелік яких суттєво впливає на визначення обсягу, сфери та форм цього виду діяльності особи в суспільстві [1, с. 109].

Один із провідних сучасних вітчизняних філософів права С. Максимов визначає серед складових частин правової культури рівень правової діяльності, трактує його як «культуру правового спілкування (діяльності)» [6, с. 212]. На цьому рівні вчений вирізняє складові частини правової діяльності, а саме: теоретичну продуктивну та репродуктивну діяльність, а також правотворчу, правореалізуючу та правозастосовну [6, с. 213].

Більшість правознавців схильні тлумачити правову діяльність як різновид соціальної активності, спеціально обраної суб'єктами як носіями прав та обов'язків із метою задоволення своїх потреб специфічним духовно-практичним способом. Діяльність розглядається як специфічне функціонування правової дійсності, початок і результат правової сфери суспільства. Саме тому можна погодитись із думкою В. Бараняка й О. Несімка, що «будь-яка діяльність, що відбувається в соціальному середовищі та має певну спрямованість, повинна розглядатися не тільки з точки зору її змістовності або середовища, в якому вона здійснюється, а й з інших боків – наскільки це може її охарактеризувати як соціальне явище та визначити практичну цінність для певної групи суб'єктів (суспільства в цілому)» [1, с. 109]. З огляду на це варто підкреслити праксеологічну роль діяльності особи в суспільстві, зокрема і правової.

Важливим аспектом дослідження конфліктогенної складової частини правової діяльності, виявленням її особливих форм у межах правової культури суспільства є питання взаємодермінації понять правової та юридичної діяльності. Віднедавна в дослідженнях проблем формування правової культури спостерігаємо спробу отождолення цих двох понять, що, на нашу думку, є методологічно неправильним.

Спробу розмежувати поняття правової та юридичної діяльності, що дає можливість виявити методологічне значення окресленої проблеми, важливу для встановлення сутності питань щодо формування правової культури в її праксеологічному вимірі, адже чітке розуміння суті правової діяльності суспільства, її проявів на сучасному етапі його розвитку допомагає осмислити основні тенденції утвердження правової системи суспільства як явища, цінність якого визначається вирішенням питання корисності правової діяльності для сталого розвитку людини та суспільства, здійснив С. Гусарев.

Саме з огляду на це і можна аналізувати його концептуальні висновки. Найперше варто зазначити, що ця пози-

ція має системний характер, адже вчений використовує т. зв. «мікросистемний підхід», вважає юридичну діяльність підсистемним утворенням, а правову діяльність – інтегративним чинником. Розглядаючи відношення правової та юридичної діяльності як причини та наслідку, С. Гусарев трактує правову діяльність у суспільстві як структурний блок правової системи та соціально і юридично значущу людську активність [4, с. 77]. До правової діяльності цей учений відносить нормотворчість, дотримання і виконання законів, використання правового тлумачення норм права та їх застосування [5, с. 77].

Підкреслимо, що С. Гусарев підтримує позицію стосовно того, що у спеціально-категоріальному розумінні під юридичною діяльністю варто розуміти таку опосередковану правом діяльність щодо ухвалення юридичних рішень компетентних на те організацій, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань. Однак він вважає за потрібне розкритикувати тенденцію до абсолютизації державної суб'єктивної складової частини феномена юридичної діяльності та зазначає, що «говорити про монополію сучасної державної влади щодо наявних видів і напрямів юридичної діяльності можна лише частково» [4, с. 81].

На нашу думку, російській дослідниці Р. Шагієвій вдалося сформулювати основні методологічні позиції й утвердити чітке розуміння тих елементів правової діяльності, які реально свідчать про її значущість у формуванні як правової культури загалом, так і правової системи зокрема. «Правова діяльність, – зазначає Р. Шагієва, – може бути визначена як така соціально значуща активність (свобода вибору та свобода самовираження), яка спеціально здійснюється суб'єктами як носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у різних сферах суспільного життя для задоволення їхніх різноманітних потреб специфічним духовно-практичним способом (у рамках правовідносин) і яка тому визнається суспільством (фактично) та державою (офіційно, формально) правильною, справедливою, а за необхідності – тією, що дає можливість ухвалити рішення та зумовити юридично значущі наслідки» [11, с. 45].

Отже, основний критерій визначення сутності юридичної діяльності вбачається у професіоналізмі суб'єктів такої діяльності, адже саме професіоналізми покликані створювати правові тексти, у яких офіційні еталони правової діяльності обов'язкові. Звернемо увагу на те, що ця теза має значення для формування ідеї конфліктогенності юридичної діяльності в контексті того, що саме професіоналам-юристам як суб'єктивній стороні функціонування та розв'язання конфліктних ситуацій відводиться особлива роль.

У процесі розгляду конфліктогенності юридичної діяльності С. Гусарев стверджує, що «однією з наукових характеристик юридичної практичної діяльності є наділення її рисою конфліктності, що затушовує сформований раніше імідж юридичної професії» [4, с. 152]. Учений вважає, що це особливість юридичної діяльності в будь-якій ситуації, коли юрист як суб'єкт права виконує специфічну роль. «Одна з основних властивостей юридичного конфлікту полягає в тому, що в якій би сфері не відбувався, він пов'язаний зі здійсненням, змінами або припиненням правових відносин, реалізацією суб'єктивного права, виконанням юридичного обов'язку» [4, с. 152].

Наведені висловлювання критикують вітчизняні правознавці Н. Свиридюк та О. Мінченко. Вони вважають, що «таке твердження виявляється спірним тому, що конфліктність характеризує не юриста, а середовище, в якому йому доводиться працювати <...>. Конфліктністю характеризується сфера професійної діяльності юристів, а не власне юридична діяльність. Навіть можна стверджувати навпаки: якщо професійна діяльність юристів сприяє подоланню конфліктів, запобіганню їм, то соціальна значущість, а відповідно. імідж юридичної професії, мають зростати, якщо відсутні інші обставини» [9, с. 43].

Під час аналізу конфліктогенності юридичної діяльності правознавці звертають увагу не лише на суб'єктивну сторону, але й на особливості формування об'єктивних чинників вирішення конфліктів у межах цього виду діяльності особи в суспільстві. «Юридична діяльність як сфера вирішення конфліктів не є однорідною. Її диференціація обумовлюється двома факторами: по-перше, фактором диференціації суспільного життя на окремі сфери; по-друге, фактором професійної спеціалізації» [9, с. 44].

Особливе значення у вирішенні конфліктних ситуацій, на думку Н. Свиридюк та О. Мінченко, має держава як інституція та об'єкт юридичної діяльності. Отже, простежується бінарна суть держави в конфлікті: «З одного боку, держава – це інституція, що дозволяє вирішувати конфлікти, а з іншого – держава, її органи та результати їхньої діяльності провокують конфлікт, створюючи конфліктну ситуацію, де власне держава є учасником конфлікту, а не посередником» [9, с. 44]. На нашу думку, доречно доповнити ці судження аргументацією, яку виклала на сторінках монографії вітчизняна правознавець С. Бобровник. Вона трактує державу і як суб'єкта, що підтримує інтереси конкретної сторони конфлікту [3, с. 93].

Зазначимо, що конфліктологічні питання розглядаються в теорії та практиці сучасної науки менеджменту, про що заявляють вітчизняні науковці Т. Башук і М. Хижняк. Вони стверджують, що «сучасна наука менеджменту зробила висновок про те, що конфлікт, попри негативні риси, виконує і позитивну роль – сприяє руху організації, визначає фактори, що заважають цьому процесу. Конфлікт – це показник розвитку, фактор динамічної стабільності організації» [2, с. 112].

М. Новікова розглядає специфіку організації такого різновиду менеджменту, підкреслює необхідність вироблення універсальних юридичних технологій (стратегем), які би забезпечували результативну та швидку роботу юридичних організацій-менеджментів із вирішення юридичних конфліктів [7, с. 25]. Звернемо увагу на те, що поняття «стратегема» сформульовано ще у Стародавньому Китаї, розвинуте в античну епоху в Європі, за часів Римської імперії на початку нашої ери. У науковій літературі стратегема розглядається як хитрий план, неортодоксальний шлях до досягнення військових, політичних, економічних та особистих цілей.

Послугуючись у дослідженні поняттям стратегем, М. Новікова фактично прагне ліпше систематизувати погляди стосовно процесів вирішення юридичних конфліктів, звернути увагу на нетрадиційні підходи до вивчення важливого суспільного явища, яким є юридичний конфлікт.

Під стратегемами юридичного конфлікту М. Новікова розуміє «сукупність юридичних технологій (методів правового регулювання, процесуальних норм, доктринального обґрунтування стратегії вирішення конфлікту з метою розв'язання його з найменшими втратами для сторін-учасниць» [7, с. 24]. Вона окреслює особисту класифікацію таких стратегем за формами, методами вирішення, а також напрямками, виявляє основні об'єктивні та суб'єктивні проблеми, які виникають у межах функціонування конфліктних ситуацій та впливають на формування означених стратегем.

Важливою складовою частиною юридичної діяльності виступає юридична практика. Підтримуючи широке тлумачення юридичної діяльності, С. Гусарев вважає, що в ній можна виділити практичну, навчальну та наукову складові частини, погоджуючись із думкою більшості вітчизняних правознавців та юридичних деонтологів. «Щодо поняття юридичної практики, то внаслідок розвитку категоріального апарату сучасного правознавства воно категооріюється у вузькому та широкому розуміннях: практика як філософський аспект юридичної діяльності, як практики життя, як правова реальність і практика, як

практична діяльність юристів із вирішення юридичних справ», – зазначає він [5, с. 112].

У низці досліджень учених – філософів, соціологів, правознавців – можемо натрапити на ототожнення понять діяльності та практики.

Це пояснюється тим, що під практикою розуміється чуттєво-предметна діяльність людини та суспільства, спрямована на той чи інший об'єкт із метою його перетворення для задоволення своїх потреб. Інші ж учені схильні розмежовувати ці поняття й уважають, що юридична практика виступає результатом юридичної діяльності, вкладають значення в поняття результату й емпіричного досвіду. Найвні і такі дослідження, де стверджується, що «юридична практика – це єдність юридичної діяльності і сформованого на її основі об'єктивованого зовні досвіду» (російський правознавець В. Карташов) [6, с. 222].

Хибність першої тези полягає у виключенні з поняття практики досвіду, а в іншому разі результати діяльності людини та суспільства у вигляді досвіду протиставляються процесу діяльності, оскільки не враховується те, що практичні перетворення здійснюються не лише за допомогою рішень і положень, що узагальнюють сторону юридичної діяльності, а саме під час цієї діяльності, за умов виконання організаційно-конструктивних правових дій і операцій.

У межах філософського осмислення сушого поняття практики виступає як похідне від категорії діяльності. І справді, коли говоримо про практику, то розуміємо певну сукупність дій, які визначають характер діяльності людини та суспільства.

Однак суть практики полягає передусім у тому, що:

1) суб'єкти практики обирають мету освоєння та перетворення об'єктивної дійсності;

2) процес реалізації дій, що трактується як практика, спрямовується на визначення не лише суті об'єктивного світу, але й її корисності (практичності) для суб'єктів;

3) практика виступає формою й універсальним способом ставлення людини до світу, який передбачає волю, зусилля розуму, орієнтацію на майбутнє виявлення засобів, адекватних меті і необхідних для отримання бажаного результату;

4) такий різновид діяльності виступає специфічною формою існування суб'єктів у їх тісному зв'язку з об'єктивним світом. Саме це слугує методологічною підставою, щоби вважати діяльність і практику поняттями з різним обсягом.

Вітчизняні правознавці В. Бараняк і О. Несімко вважають, що «в умовах соціального прогресу, ускладнення соціальних зв'язків змінюються зміст та форми соціальної, а отже, і юридичної практики. Відповідно до вимог соціального прогресу та економічного розвитку суспільства юридична практика зазнавала змін у напрямі розширення змісту, ускладнення структури, виникнення нових форм і засобів її здійснення» [1, с. 109].

Варті уваги погляди на суть юридичної практики відомого російського філософа права В. Сирих, викладені у двотомному виданні «Логічні підстави загальної теорії права». Учений вважає, що правильну позицію щодо розуміння понять «юридична практика», «судова практика», «правозастосовна практика» можна сформулювати лише з урахуванням філософського підходу до вивчення фундаментальної гносеологічної категорії «практика». «Як загальна філософська категорія вона лежить в основі видових понять і визначає їхні необхідні ознаки, що дозволяють визнавати ті або інші дискретні моменти соціальної діяльності суспільства і його членів як самостійну форму, різновид практики. Буде-як правильно виділене видове поняття не може не містити всіх ознак свого родового поняття» [10, с. 115].

В. Сирих так розкриває сутність поняття юридичної практики: «Юридична практика охоплює всю предметно-

практичну діяльність суспільства і держави зі створення норм права та їх переведення на рівень конкретних правовідносин. До неї входять процеси правотворчості та формування права, правозастосування та реалізації норм права діями громадян та інших суб'єктів громадянського суспільства, спрямованими на виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин. Отже, вона становить таку правову реальність, як право» [10, с. 124]. Ці висновки дають можливість сформулювати загальнотеоретичні принципи розгляду сутності юридичної практики у її емпіричному вияві та встановити концептуальні засади розкриття її важливості у процесі врегулювання юридичних конфліктів.

Російська правознавиця Р. Шагієва вважає, що компромісна позиція стосовно юридичної практики як єдності юридичної діяльності та накопиченого соціально-правового досвіду не полегшує з'ясування місця юридичної практики у формуванні правової культури людини та суспільства. «Якщо мається на увазі єдність саме тієї діяльності, досвід якої узагальнюється та накопичується, то юридична специфіка правової практики стає нерозрізною, а евристичне значення такого широкого (філософського) поняття в юриспруденції стає сумнівним і в чомусь суперечним смислу, який використовується законодавцем», – зазначено в монографії дослідниці [11, с. 96].

Філософські судження, з якими звертається до дослідників права В. Сиріх, у монографії С. Гусарева кореспондуються з юридичною проблематикою. Він доводить, що практична діяльність – це лише одна зі сфер реалізації юридичної діяльності [5, с. 111]. Загальними властивостями юридичної практичної діяльності С. Гусарев вважає такі:

Юридична практична діяльність трактується як вид або форма реалізації соціальної діяльності, у результаті чого вона триває в соціальному просторі, характеризується певним механізмом свого здійснення, пов'язана з потребою соціуму.

Має низку загальних ознак, серед яких здійснення у сфері права, певний правовий результат створення, відтворення та матеріалізації права, засіб забезпечення організаційного впливу на інші сфери суспільного життя.

Реалізація діяльності на професійній основі, використання правових засобів і процедур, особливі організаційні та процесуальні форми, задоволення законних потреб та інтересів як мета юридичної діяльності [5, с. 147].

Аналізує особливості юридичної практики як критерію ефективності реалізації правової політики держави вітчизняний правознавець М. Почтовий. Він окреслює такі притаманні юридичній практиці риси, як:

1) здійснення юридичної практики на основі норм права;

2) розуміння юридичної практики як позитивного досвіду, унаслідок чого вона вважається результатом правомірної поведінки;

3) передбачення досягнення певного (правового) результату;

4) розгляд юридичної практики як цілеспрямованого процесу участі юриста у правових відносинах [8, с. 48].

Зауважимо визначення поняття юридичної практики, яке підкреслює її емпіричний характер і процесуальну цінність. Саме емпіричний підхід до вивчення цього явища, як уважає М. Почтовий, розкриває його суть і роль у подальшому розвитку правової політики як елемента правової культури. «Юридична практика – це позитивний практичний досвід, отриманий у результаті реалізації норм права суб'єктами правової політики держави і подальше його використання з метою забезпечення ефективності правового впливу держави на суспільні відносини» [8, с. 48]. Звісно, така аргументація наводиться в межах взаємодетермінантного аналізу понять юридичної практики та правової політики держави, але, своєю чергою, вона може бути цінною для аналізу конфліктогенності юридичної діяльності як засобу вирішення конфліктних ситуацій у правовому полі.

Висновки. Будучи різновидом соціальної активності, правова діяльність виступає способом існування правової дійсності, початком та результатом функціонування правової сфери суспільства.

Розмежування понять правової та юридичної діяльності уможлиблює виявлення методологічного значення розуміння проблеми юридичного конфлікту, що важливо для встановлення особливостей формування правової культури в її праксеологічному вимірі.

Визначення сутності правової діяльності на основі аналізу ступеня вияву професіоналізму її суб'єктів має значення для формування ідеї конфліктогенності права в контексті того, що саме професіоналам-юристам як суб'єктивній стороні функціонування та розв'язання конфліктів відводиться особлива роль.

Особливе значення у вирішенні конфліктів у сфері права має держава як інституція й об'єкт правової діяльності та юридичної практики.

Емпіричний характер та процесуальна цінність юридичної практики визначає специфічний підхід до вивчення феномену юридично-правового конфлікту, розкриває його суть і місце в розвитку правової політики як елемента правової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бараняк В., Несімко О. Юридична діяльність у сфері економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2018. Вип. 19. С. 105–112.
2. Башук Т., Хижняк М. Управління різними типами конфліктів у креативному колективі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 111–119.
3. Бобровник С. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.
4. Гусарев С. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія ; Київ. ун-т внутрішніх справ. Київ : Знання, 2005. 375 с.
5. Карташов В. Теория правовой системы общества : учебное пособие : в 2-х т. Ярославль, 2005. Т. 1.
6. Максимов С. Правова культура та її роль у реформуванні правової системи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 8. С. 212–213.
7. Новікова М. Стратегіями менеджменту юридичного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Херсон : Херсон. держ. ун-т, 2013. Вип. 1. С. 23–25.
8. Почтовий М. Юридична практика як критерій ефективності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 4. Т. 1. 2014. С. 47–51.
9. Свиридчук Н., Мінченко О. Конфлікт як фактор здійснення юридичної діяльності. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право». 2012. № 3. С. 42–47.
10. Сырых В. Логические основания общей теории права : в 2-х т. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юстицинформ, 2001. Т. 1 : Элементарный состав. 528 с.
11. Шагиева Р. Концепция правовой деятельности в современном обществе : монография. 2-е изд. Калуга : Полиграф-Информ, 2008. 280 с.